

Ивана Стефановић

Љубица Марић и Павле Стефановић

„Оно што ми се чини тачније је од онога што знам“

Љубица Марић¹

Једна сцена из улице Проте Матеје

Током 50-тих година прошлог века, Љубица Марић је у стан Павла Стефановића, у улици Проте Матеје бр.25, долазила изненада. Ту су Љубица и Павле, Марић и Стефановић, седели и сатима разговарали. На пијанину марке Förster, Љубица је свирала још незавршене странице „Песам простора“ и помало певуцкала. „Песме простора“ су Павла прво импресионирале избором текстова. Ритам стихова, слоговна ритмизација, нагли заокрети у темпу и метру, били су предмет бескрајног разговора и анализа. Иначе добар глумац, Павле Стефановић је био одличан читач текстова, својих и туђих. Љубицине изабране текстове са стећака рецитовао је ритмизујући их и скандирајући, скоро испевавајући дугачке и оштро скраћујући кратке слоге - уз њено велико одобравање. Павле Стефановић је интерпретирао те стихове са огромном емпатијом, тражећи у делићима речи људске животе расуте по гробљима и просторима прошлости. Када је стигла музика, у кући су сви већ одавно знали текст напамет. Потом су поново долазили бесконачни разговори. Љубица Марић је имала обичај да својим високим гласом каже: „Павле, шта ти све можеш да чујеш!“, мислећи на његову осетљивост и „прекогнитивну“ способност разумевања музичке структуре у раној фази њеног обликовања.

Није познато да ли је Љубица Павлу свирала и друге своје композиције. Ипак, било би разлога да се верује, с обзиром на време настанка, да се слично могло догодити и са “Византијским концертом”.

На овај начин Павле је, осим што је био пријатељ и саговорник, постао и музички повереник који се осећао снажно увученим у дело/а, будући да је од самог почетка присуствовао његовом настајању, концеповању, рађању.

¹ Записи (1996-2000), објављено 15/03/09 у Културном додатку листа Политика

Пријатељство и више од њега

Филозоф и естетичар по образовању, аутор који је писао и објављивао текстове о свим областима уметности а понајвише о музици, Павле Стефановић (1901-1985) се определио за заступање савремених, модернистичких уметничких праваца у српској и југословенској уметности. Комплексно и јединствено уметничко дело Љубице Марић, представљало је, у годинама после Другог светског рата, оваплоћење оваквог естетског става и опредељења Павла Стефановића. Истовремено, Павле и Љубица били су у дугогодишњем блиском пријатељству. Да ли се њихово пријатељство базирало и продубљивало на блискости ставова и поимању уметности, или је, обрнуто, естетске ставове приближавало пријатељство, реторичко је питање. Уосталом, лични међуљудски односи и поштовање према делу одређене особе нису обавезно у стабилној, трајној и непроменљивој корелацији.

Познанство и пријатељство Љубице Марић и Павла Стефановића трајало је више деценија, али је у периоду 1963-1965. било посебно интензивирано. У том периоду Павле Стефановић се јавно, активно и веома интензивно бавио „лобирањем” за разна друштвена признања Љубици Марић. Тај посао је за њега био много више од дужности према неком композитору, па чак и свом композиторском фавориту, и много више од обавезе према Удружењу композитора (УКС) у чије име је често говорио. То је било питање естетске победе (или, не дај боже, пораза), то је била битка са много страсти за одређене уметничке принципе, ставове, идеје и идеале.

У заоставштини Павла Стефановића сачуван је, осим објављених текстова којих је био не мали број, и извештајни број записа и необјављених материјала посвећених Љубици Марић. Ови непознати записи и текстови, највећим су делом настали управо средином тих шездесетих година прошлог века. Један број записа су радни, припремни материјали у којима аутор, куцајући на писаћој машини, у ствари размишља - формулише и изнова формулише естетичку и критичарску аргументацију о делу композиторке Љубице Марић. Њено индивидуално стваралаштво, посебно дела као што су „Песме простора”, „Византијски концерт” и друга, оштро је засебло у постојећу музичку композиторску праксу. Требало је дефинисати зашто.

Ови сачувани записи и текстови, о којима се сада овде први пут јавно говори, поређани хронолошки, формирали су *Фасциклу Љубица Марић* која се састоји :

1. од текстова писаних углавном на малом формату, (половина формата А4, у даљем тексту МФ) и који нису намењени публикавању;
2. од *Реферата и образложење за дописног члана САНУ* који је у име Удружења композитора Србије написао Павле Стефановић;
3. од више образложења за Октобарску и Седмојулску награду. Ови текстови су из 1963, 1964 и 1965. године. Тих образложења је више, односно, она су писана у више верзија и променљиве су дужине. Ова образложења Стефановић је упућивао на више адреса: Савету за културу Републике Србије, Управном одбору Републичког фонда за унапредјење културних делатности, Комисији за додељивање Седмојулске награде;
4. од текстова у којима се разматра награда као таква, питања везана за технологију доношења одлука и професионалну одговорност чланова жирија;
5. од два лична Павлова писма Љубици (сачуване су индиго копије);
6. и једне краће биографије Љубице Марић, као документација о кандидату за награду.

Укупно, у *Фасцикли Љубица Марић* (коју није формирао сам Стефановић) налази се 36 јединица.

Хронолошки, први текст је рукопис предат *Књижевним новинама* и објављен 23.12.1956. под насловом „Стваралачки подвиг Љубице Марић”. Завршни текст фасцикле је Образложење Седмојулске награде коју је Љубица Марић, најзад, после више покушаја, и добила. Овај текст носи датум 29.6.1965.

Павле Стефановић је сматрао да су друштвена признања Љубици Марић од највећег значаја и у томе је било извесне страствености, пасионираности, чак опседнутости жељом да ауторка и њено дело добију пуну друштвену афирмацију и признање. Зато је текстове образложења Стефановић писао вољно и добровољно и, мада углавном покривен институцијама као што је Удружење композитора Србије, у суштини је снажно „вукао кола“ он сам.

Академик

У писаној заоставштини, хронолошки на првом месту је образложење које је Павле Стефановић написао Српској академији наука и уметности. На седници Управе УКС-а 3. јуна 1963. године једногласно је донета одлука о кандидовању Љубице Марић за дописног члана САНУ, а писање образложења препуштено је Павлу Стефановићу. Из умноженог Реферата (на коме нема датума али на примерку предатом САНУ стоји 15.6.1963 као и број под којим је предлог заведен - 15261) којим УКС предлаже Љубицу Марић за дописног члана, није белодано ко је аутор текста јер су у потпису и председник и потпредседник УКС-а, Василије Мокрањац и Павле Стефановић. Али, не само због препознатљивог стила, нити због тога што је текст откуцан на кућној писаћој машини Павла Стефановића, већ и зато што он у једном каснијем писму изриком то спомиње, нема сумње да је аутор баш он.

Пут до награде

Текст другог образложења упућен је Савету за културу Народне Републике Србије. Удружење композитора Србије претходно је донело једногласну одлуку да се за Октобарску награду 1963. године предложи „Византијски концерт“ Љубице Марић. О томе је Павле написао Љубици писмо: „Пошто сам ја пре два, три месеца за САНУ образложио предлог УКС да Тебе та установа прими у своје редове, другови из УКС су оберучке прихватили мој предлог да ја, пригодно варирајући тај свој ранији текст за ову прилику, дам образложење и овом новом предлогу УКС за Октобарску награду“. Предлог за награду, другу по реду Октобарску, потписује састављач лично, „музиколог и потпредседник Управе“ Удружења, Павле Стефановић, а текст носи датум 15-18. септембра 1963. Уз хвалу великој вредности самог дела, у образложењу се говори и о квалитетима извођача: о „надахнутој и зналачкој студији“ диригента Оскара Данона, „изврсно стилизованј интерпретацији“ пијанисте Јурице Мураја и „брижљивом залагања свих чланова Београдске филхармоније“.

Награда те 1963. године није додељена Љубици Марић.

Неколико месеци касније, 15. јуна 1964, Павле Стефановић поново пише у лично име, као „музички писац и књижевник“, сада предлог за Седмојулску награду Љубици Марић и у више варијанти образложе свој предлог. Тако, у другој варијанти текста, он се обраћа

Управном одбору Републичког Фонда за унапређење културних делатности а седам дана касније, 21.6.1964, пише истом Фонду и трећу варијанту предлога - сада као „члан жирија за Седмојулску награду за област уметности у 1964 год.“.

На овом месту прекидам набрајање да бисмо погледали још један запис из *Фасцикле* Павле Стефановић о Љубици Марић. Тај дирљиви запис у МФ носи наслов *Кривица*.

Кривица и заслуга

Овај мали, изразито приватни текст износим у јавност само зато да бих показала колико је Павлу Стефановићу било важно да награда дође у руке Љубице Марић:

„Ако награду не добије Љубица Марић биће то моја кривица“, започиње он свој запис од 23.6.1964. Награда Љубици ће изостати „ако (он, Павле) не будем могао и умео да их (остале чланове Комисије) аргументима – у мирном излагању сигурних и поштено непристрасних ставова, убедим у тачност свог тврђења“. Наставља да говори о позицији и пријемчивости музике уопште и додаје да “за тежу приступачност (ове) музике криви су не само композитори него и писци критика и анализа, коментара. Па ако ја у овој прилици не успем, из истих разлога, бићу крив баш ја”.

С обзиром на овакав став, Павле Стефановић је и те, 1964. године имао разлога за осећање кривице. Љубица није добила Седмојулску награду 1964. године баш као ни Октобарску претходне.

Скоро тачно годину дана касније, 13.6.1965. Павле још једном пише предлог за награду, сада као „именовани члан Комисије за Седмојулску награду“. Предаје тек трећу верзију текста предлога, а свака верзија има нову, обогачену аргументацију. Може се претпоставити да је можда написана и четврта верзија (тешко је, иначе, објаснити зашто је трећа верзија сачувана и у оригиналу и у индиго копији), али она је свакако последња сачувана. Павле Стефановић током шездесетих није користио *cut-paste* технику те је стога сваки текст нов и другачији, а аргументација бар стилски освежена.

Последњи одељак Образложења, у верзији бр. 3, гласи:

„Због те (потенцијалне) дубоке мисаоности у језички комплексним тонским структурама Љубице Марић, због епског даха посред смелих и савремених комбинаторичких преплета изражајних средстава, због овако...(нечитљиво)...историчности у симболици музичког материјала (која је пре једна дубока филозофија историје но

низ звучних слика из историје и о историји), најзад, због дубоке укореењености ове музике у родно тле, ја предлажем Љубицу Марић за овогодишњу Седмојулску награду за уметност“. Иста реченица се наставља у донекле драмски подвученом тону. „... Молећи чланове Комисије да се сете реченице Јулија Цезара „Videant consules ne quid res publica detrimenti capiat“, јер, будући овде – у овом жирију „конзули“ уметничког стваралаштва у овој Републици, ми смо у могућности да учинимо да она (република) не претрпи штету која би јој била нанешена, ако бисмо пренебрегли дубоки филозофско-поетски смисао и поруку музичког дела композитора Љубице Марић“.

Павле Стефановић прати дневничким белешкама јунске састанке Комисије за доделу Седмојулске награде те 1964. године, прати кретање већинског мишљења, записује који се све кандидати предлажу, размишља и полемише са онима који имају другачије мишљење и идеје, тражи разлоге за неке поступке и пише о похвалама које је Љубици изрекао Шостакович приликом боравка у дому Савеза композитора. Он, даље, анализира просечност у уметности („калфе и шегрте“) и у том смислу говори о надпросечности Љубице Марић. Све то, он чини само за себе, у сопственој бележници која рачуна на дискрецију фиоке писаћег стола, а коју овом приликом ја делимично нарушавам.

Текст у фасцикли који следи хронолошки, представља „образложење (добијене!) награде“ и носи датум 29.6.1965. На посебном листићу МФ, Павле Стефановић исписује запажања о техници гласања, „о томе да су и одрасли људи увек помало деца и склони игрању“. Но, на крају, „конзули“ ипак нису направили штету, Љубица Марић је, после трогодишњег труда, добила Седмојулску награду а Павле Стефановић више није имао разлога да се осећа кривим но заслужним!

На полеђини једног МФ стоји написано руком: 3.7.у 12, предаја награда у Скупштини Србије.

О изузетности

У тексту МФ под називом „У чему је изузетна уметничка вредност стваралаштва Љубице Марић?“, Павле Стефановић износи у седам тачака једну од својих анализа композиторских дела. Ову анализу можемо сматрати окосницом, основом на којој су базирани и сви други текстови, анализе, конкурсна аргументација и образложења. Ево тих тачака:

1. „Лични стваралачки стил“ Љубице Марић је „објективистички дистанциран, антиромантичан, хомеровски истинољубив“. (Овде се у загради позива на Хакслијев есеј „Трагедија и потпуна истина“ и на текст Ролана Барта „Нулта тачка писања“).

2. Љубица Марић живи у “мислилачкој клими духа и будности ума” и „транспонује у тонске слике оне објективне законитости света (космоса, природе, друштва, човека) које су открила вековна (1) искуства народа,.... као и (2) истраживања динамичних савремених наука (астрономије, биохемије, нуклеарне физике, социологије, психологије, кибернетике)“ и (3) „филозофска мисао нашег времена“.

3. Као изузетну вредност истиче се композиторкин однос „према вечитој енигми појмова простора и времена”, дакле филозофској димензији дела.

4. Изузетним он сматра и истиче антисентименталност. То да је „Љубица Марић увек окренута крајњим и трајним питањима света”. Њену „најинтимнију зону личне осећајности напајају питања пролазности, микрокосмичке и макрокосмичке бесконачности, исто као што осећајни живот других композитора напајају тзв. општа места човекове сентименталности“.

5. Музика Љубице Марић „никад није програмска” мада „остаје у присној повезаности са животном стварношћу и доживљајима свих људи”.

6. „Супериорни посматрачки мир” у стваралаштву Љубице Марић доводи њено дело до „хуманизма једног вишег реда” и чини да буде потпуно „превазиђен тзв. фаустовски човек”. Овде се Павле Стефановић позива на Дантеа који уз Вергилија шета слојевима Пакла, Чистишишта и Раја – „шета, разумевајући све и саосећајући, али се не идентификујући ни са чијом трагедијом или срећом”).

7. Изузетним постигнућем Павле Стефановић сматра што је Љубица Марић, „ослањајући се на старе барокне форме и на старе модалне лествице српске варијанте Октоихе, успоставила један, по карактеру и духу, модерни музички језик ”.

У тексту „Другог” Образложења „посебност и изразитост стваралаштва Љубице Марић“ појављује се, у 6 тачака дефинисана, „музичко-техничка основа“ дела. Под један се наводи пробрана мелодика уздржаног, скоро аскетског карактера; под два је музичко-драмска функционална ритмика; под три консеквентна акордика изведена из одабраних лествица; под четири, примена полифоније; под пет тембризација као равноправна допунска компонента осталих

изражајних средстава и под шест, условљеност формалне целине пропорцијама изражајних елемената дела.

Основно становиште којим Павле Стефановић објашњава изузетност дела Љубице Марић је да „се развојна линија композиторке Љубице Марић кретала, стилски и по духу, у оквирима прогресивних токова европске музике између два рата“.

„Укореењеност у родно тло“, што се посебно истиче као врлина, везу са Октоихом, прошлошћу, наслеђем народне и епске уметности, Стефановић подвлачи и на следећи начин: “Приклоњење, пијетет Љубице Марић пред оцем српске музике дирљиво је по свој племенитости. Ова 1964. година је јубиларна година Мокрањца, 50-годишњица његове смрти (као што је ова година и 100 годишњица од смрти Вука Караџића а исто тако и јубиларна 400-годишњица рођења Галилеа Галилеја и Виљема Шекспира – са којим је овај композитор у врло живом духовном контакту...)“.

У једном од МФ стоји: „Вук је сачувао народну поезију, Мокрањца сакупио и обрадио, хармонизовао, дакле музичко-језички модернизовао и интернационализовао народне песме. Награда Љубици Марић у јубиларној години Стевана Мокрањца, ... (била би) и акт пијетета према самом Мокрањцу”.

На једном другом месту у МФ, у тексту који је насловио „Потребна упоређивања“, Стефановић упоређује Љубицу Марић са разним личностима из српске али и светске културе. Њен уметнички домет, по Стефановићу, приближан је Иви Андрићу, Михајлу Лалићу, Његошу и, посебно, Лубарди (нарочито се подсећа епске слике „Косовска битка“). Даље, он упоређује домете дела Љубице Марић са Хомером, Дантеом и Шекспиром. Он то упоређивање врши само за себе лично, и на тај начин рашчишћава појмове, класификује резултате уметничког стваралаштва српских уметника, без обзира на медиј у којем се стваралачки изражавају и уметничку област којом се баве. Искушавајући и затежући компаративну жицу до велике затегнутости, он - у тишини сопствене радне собе, и не помишљајући да ће то једног дана видети светлост дана - каже:

„Ми немамо историјски роман такве силине какав поседује циклус кантатно-симфонијских дела Љубице Марић базираних на модалним лествицама Осмогласника. Немамо ни таквог мислиоца-есејисту чији би филозофско-историјски огледи издржали поређење са мислилачким потенцијалом и тонусом „Песама простора” и „Пасакаље““. И додаје: „Можда је у тој области Љубици понајсличнији Миодраг Павловић”.

Овде Павле Стефановић има понајвише у виду речи саме Љубице која наводи: „Прошлост и будућност, додирујући се, стварају онај, у исти мах најстварнији и најварљивији део времена који називамо садашњост“. Тај филозофски став, приближавање прошлог и будућег, вечног и савременог, које производи плодотворну стваралачку хибридноћ, то уметничко двојство је оно на чему почива сво дубоко уверење Павла Стефановића о изузетности дела Љубице Марић и изузетности ње саме као личности видећи је као „прогресивног савременог интелектуалца у најчистијем значењу те речи“.

И, најзад, ево и једног свеобухватног, скоро апологетског описа Љубице Марић:

„Када се у тој жабокредини занатских мајстора, калфи и шегрта појавила Љубица Марић, личност огромних распона духа, пребогата у доживљајима, личност чија свестрана доживљавања света (чулима, умом, интуицијом, слутњом, маштовитим визијама) кипе и експлозивно надиру из дубине њеног луцидног бића на све стране, кроз све могуће активности, требало је да запањени устукнемо пред чудом, да тронуто и клечећи захвалимо провиђењу што нас је даровало постањем, настанком и појавом Љубице Марић међу нама. Та чудесна свестрана, зрачећа, еманирајућа личност, крцата доживљавањем света, (козмоса, природе, човека и саме себе у свету), са нехатом, без икакве претензије, у ноћним часовима мира, игре, забаве и расположења – пише речи тушем, неке метафоре, сентенце, кратке и сажете поеме; или црта обичним налив пером по листовима обичне свеске, неке линије, кругове, људске прилике, бића из маште; или прави колаже, лепећи на странице албума разне исечке из новина, који у распоредима и здружењма на које их она приморава, у који их комбинује, добијају сасвим други нови смисао (баш као речи са својом посебном семантиком, када их компоњујемо и стопимо у једно више јединство, у поетске фигуре); или компоњује музику, исписујући и ноте своје аудитивне визије, транспонујући у музичке представе своје духовно доживљавање света.

Она је зацело једина личност коју сам доживео као генија: личност која прима утиске и сазнања одасвуд, и која транспонује своја доживљавања у творевине своје маште које се служе неколиким разним средствима изражавања: писањем, цртањем, сликањем и компоновањем!”

Мајка

Како се може запазити, Павле Стефановић, и у приватним записима и у јавним текстовима, попуно игнорише пол Љубице Марић. Она је „личност“, „уметник“, „геније“, и никад жена. Али једна друга особа за њега јесте жена, и то „поносна мајка“, „вечна жена“ и „несаломљива каријатида српства“. То је мајка Љубице Марић.

За Павла она је особа о којој увек говори. Тако, у оба од два писма која су нам остала, он не пропушта да спомене мајку Катарину. „Не могу заборавити у овом тренутку Твоју поносну мајку, твоју несаломљиву каријатиду српства као делића човечанства, вечну жену из колена Марића, оно чудо од јединства утробе у духа, чудо стамене усправности и чврстине која те је донела на свет, и...(нечитко) ...грозницом лепоте (...) – даривала.“

Љубицине машице

Још једно лично сећање:

Стан у Проте Матеје бр. 25 гледа према Његошевој улици. Стан у том тренутку баш и није стан, боље га је звати делом стана јер је подељен на три породице. Међу многим помешаним стварима, заједно са намештајем из многих периода породице налази се и један обичан црни шпорет на угаљ. На овом шпорету се кува ручак, греје вода, праве бисквитни, а ту је поред њега и једна плетена корпа са дрвима и понеким новинама које је отац одвојио за потпалу пошто их је већ прочитао.

На тим дрвима, на новинама, на корпи, стоје једне мале црне машице. Њима се потпомаже „рад“ ватре. Љубица жели нешто да ми покаже. Провлачи канап кроз ушице тих машица, прислања оба краја конопца на своје уши, удара благо заљуљаним машицама о метално тело шпорета и лице јој одмах прелива посебан, мало чапунаст израз. Онда, пошто ми је већ наговестила да се ту ради о нечему изузетном, пружа ми ту кућну инсталацију, ставља ми у руке крајеве конопца на којима висе машице и каже ми да урадим исто што и она. Љуљам благо машице, већ сам притисла крајеве конопца на уши – и, оданде се чују звона, звона, звона.....